

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT

Social, Economic, Technological, Scientific and Popular Science Journal

2026-YIL / SENTABR /
9-SON, IV-QISM

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

*Elektron nashr. 2026-yil, sentabr.
IV-qism*

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoiraz Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Faxridinov Zafarjon Faxridin o'g'li, O'zb. Res. Bosh prokuraturasi HIJQKD boshqarma boshlig'i
Utayev Uktam Choriyevich, Anijon viloyati prokurorining o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zb. Res. Bosh prokuraturasi IJQK Departamentining Namangan viloyati boshqarmasi boshlig'i
Buzrukhonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.
Abdukarimova Dinara Rustamxanovna, bank-moliya akademiyasi professori, DSc., professor.
Ikramov Murod Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Nazarova Ra'no Rustamovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongirاتبay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Fakhridinov Zafarjon Fakhridin ogli, Head of the DCEC under the Prosecutor General's Office of the Rep. of Uzb.
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Prosecutor of Anijan Region
Ochilov Farkhod, Head of the Namangan Regional Department of the Department of Internal Affairs of Rep. of Uzb.
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyea Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.
Abdukariyeva Dinara Rustamkhanovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Ikramov Murod Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Nazarova Ra'no Rustamovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Geografiya fanlari doktori, professori
Umirzoqov Ja'sur Artiqboy o'g'li, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Zebo Kuldasheva, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Doctor of Geographical Sciences, Professor
Umirzokov Jasur Artiqboy ugli, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor
Zebo Kuldasheva, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy
jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va
taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi
336/3-sonli qarori bilan
ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA TARKIBIY SILJISHLAR INTENSIVLIGI VA ULARNING IQTISODIY O'SISH SIFATIGA TA'SIRI	14
Muxamedov Sanjar Husnutdin o'g'li	
KICHIK BIZNESDA YUQORI QO'SHILGAN QIYMATLI SANOAT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI	21
Ergashev Ulug'bek Karimovich	
SOLIQ ISLOHOTLARI SHAROITIDA SOLIQ STAVKALARINING O'ZGARISHI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI RAQAMLASHTIRISH SAMARADORLIGI	26
Ashirbayev Odilbek Aminbayevich	
MOLIYAVIY BOSHQARUV VA LOYIHALARNI BOSHQARISH INTEGRATSIYASI: LOYIHA XARAJATLARI, MOLIYALASHTIRISH QARORLARI VA LOYIHA NATIJADORLIGI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNING KONTSEPTUAL TAHLILI	32
Abdukarimov Akbar G'anisherovich	
INVESTITSIALARNI JALB QILISHNI EKONOMETRIK BAHOLASH VA PROGNOZLASH	37
Almuradov Abdulla	
Aziza Asrorova Oybekovna	
TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLARNI RAQAMLI BOSHQARISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	43
Nashvanov Jasur Mamat o'g'li	
QISHLOQ HUDUDLARIDA AGRAR SOHADA KREATIV TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI	48
Qodirova Noiba Maxmud qizi	
TIJORAT BANKLARINING LIKVIDLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR	53
Nazirov Ibrohimjon Sodiqjon o'g'li	
ECONOMIC DRIVERS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN'S GRAIN SECTOR	58
Gaffarova Sarvinoz Muzaffar qizi	
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	62
Сунатуллаева Нозима Ботир кизи	
BEHAVIORAL ECONOMICS IN PUBLIC POLICY AND BUDGET CONTROL	70
Narmanov Ulugbek	
Rahimova Hosila	
Yangiboyeva Oydin	
O'ZBEKISTON SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDA BYUDJET XARAJATLARI VA MOLIYALASHTIRISH MANBALARINING 2017-2026-YILLARDAGI TRANSFORMATSIYASI	75
Abdullajonov Umidjon G'ulomjon o'g'li	
ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ИНФЛЯЦИИ И БЕЗРАБОТИЦЫ НА ТЕМПЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА	81
Нагметуллаев Айдос Абатбай-улы	
TIJORAT BANKLARIDA INNOVATSION XIZMATLARNING MONETIZATSIYA SAMARADORLIGINI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH	90
Sanayev Javohir Shavkat o'g'li	
SANOAT KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI KAMAYTIRISHDA STRATEGIK XARAJATLARNI BOSHQARISH USULLARINING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI	96
M.M.Muxammadaliyev	

SANOAT KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI KAMAYTIRISHDA STRATEGIK XARAJATLARNI BOSHQARISH USULLARINING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

M.M.Muxammadaliyev

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti tayanch doktoranti

Iqtisodiyot va ko'chmas mulk kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kamaytirish va uzoq muddatli korporativ barqarorlikni ta'minlashda strategik xarajatlarni boshqarish mexanizmlarining nazariy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan. An'anaviy buxgalteriya hisobining cheklanganligi, xarajatlar asimmetrikligi hodisasining kelib chiqish sabablari va uning ekonometrik modellash tartibi atroflicha yoritilgan. Shuningdek, maqsadli xarajatlar usuli, qiymat muhandisligi, uzluksiz takomillashtirish xarajatlari, o'z vaqtida ishlab chiqarish usuli hamda qiymat zanjiri tahlili kabi zamonaviy strategik xarajatlarni boshqarish instrumentlarining tannarxni optimallashtirishdagi roli va ularni amaliyotga joriy etish bosqichlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: sanoat korxonalari, mahsulot tannarxi, strategik xarajatlarni boshqarish, xarajatlar asimmetrikligi, maqsadli xarajatlar usuli, qiymat muhandisligi, uzluksiz takomillashtirish xarajatlari, o'z vaqtida ishlab chiqarish usuli, qiymat zanjiri tahlili, xarajatlar bo'yicha yetakchilik.

Аннотация. В данной статье исследованы теоретико-методологические основы механизмов стратегического управления затратами в снижении себестоимости продукции и обеспечении долгосрочной корпоративной устойчивости промышленных предприятий. Подробно освещены ограничения традиционного бухгалтерского учета, причины возникновения явления асимметрии затрат и порядок его эконометрического моделирования. Кроме того, обоснованы роль и этапы внедрения в практику таких современных инструментов стратегического управления затратами, как метод целевых затрат, стоимостной инжиниринг, затраты на непрерывное совершенствование, метод производства точно в срок, а также анализ цепочки создания стоимости в оптимизации себестоимости продукции.

Ключевые слова: промышленные предприятия, себестоимость продукции, стратегическое управление затратами, асимметрия затрат, метод целевых затрат, стоимостной инжиниринг, затраты на непрерывное совершенствование, метод производства точно в срок, анализ цепочки создания стоимости, лидерство по издержкам.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of strategic cost management mechanisms for reducing product costs and ensuring long-term corporate sustainability in industrial enterprises. The limitations of traditional accounting, the causes of cost asymmetry, and the procedure for its econometric modelling are discussed in detail. In addition, the role of such modern strategic cost management instruments as target costing, value engineering, continuous improvement costing, just-in-time production, and value chain analysis in cost optimization is substantiated, along with the stages of their practical implementation.

Keywords: industrial enterprises, product cost, strategic cost management, cost asymmetry, target costing, value engineering, continuous improvement costing, just-in-time production, value chain analysis, cost leadership.

KIRISH

Bugungi globallashtirish va shiddatli raqobat sharoitida sanoat korxonalarining bozordagi muvaffaqiyati va moliyaviy barqarorligini belgilovchi uchta asosiy omil mavjud: narx, sifat va vaqt. Korxonalarning birinchi darajali strategik maqsadi resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va xarajatlarni optimallashtirish orqali mahsulot tannarxini kamaytirish hamda aksiyadorlar uchun qiymat yaratishdan iborat [1].

Biroq, an'anaviy buxgalteriya va moliyaviy hisob tizimlari qisqa muddatli xarajatlarni kamaytirishga urg'u berib, ularning uzoq muddatli korporativ strategiya, inson resurslari hamda texnologik va atrof-muhit o'zgarishlariga

ta'sirini yetarlicha hisobga olmaydi. Bu esa xarajatlarni to'g'ri hisob-kitob qilish va resurslarni oqilona taqsimlashda muammolarni yuzaga keltirib, boshqaruv qarorlarining aniqligini pasaytiradi. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun an'anaviy buxgalteriya, moliyaviy hisob va strategik boshqaruvni o'zaro integratsiya qiluvchi strategik xarajatlarni boshqarish yondashuvini sanoat korxonalarida qo'llash talab etiladi [2].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Strategik xarajatlarni boshqarishning konseptual mohiyati.

Strategik xarajatlarni boshqarish korxonaning strategik pozitsiyasiga erishish va resurslarni optimallashtirish jarayonidir [2]. Strategik xarajatlarni boshqarish an'anaviy buxgalteriya hisobidagi kamchiliklarni bartaraf etgan holda, xarajatlarni to'liq aniqlash, ularni mahsulot va xizmatlarga to'g'ri taqsimlash hamda isrofgarchiliklarni yo'qotish orqali aksiyadorlar va iste'molchilar uchun qiymat yaratadi [1]. Ushbu yondashuv boshqaruvchilarga mahsulotning butun hayotiy siklini nazorat qilish va korporativ barqarorlikni oshirish imkonini beradi [2].

Xarajatlarning asimmetrikligi va xalqaro empirik tadqiqotlar.

An'anaviy boshqaruv hisobi modellarida faoliyat hajmi (sotuv) va xarajatlar o'rtasidagi munosabat chiziqli va simmetrik deb qaraladi: ya'ni faoliyat hajmi 1% ga oshsa, o'zgaruvchan xarajatlar 1% ga oshadi va faoliyat hajmi 1% ga kamaysa, xarajatlar ham 1% ga kamayadi. Biroq, zamonaviy empirik tadqiqotlar xarajatlar xatti-harakatining asimmetrik xarakterga ega ekanligini, ya'ni xarajatlar asimmetrikligi mavjudligini isbotladi [3].

M.C.Anderson, R.D.Banker va S.Janakiraman tomonidan 7 629 ta AQSh korxonasining 20 yillik (1979-1998) ma'lumotlari asosida o'tkazilgan tadqiqotda birinchi marta xarajatlar asimmetrikligi gipotezasi tasdiqlandi. Ularning natijalariga ko'ra, sotuv tushumi 1% ga oshganda sotish va ma'muriy xarajatlar o'rtacha 55% ga oshadi, ammo sotuv tushumi 1% ga kamayganda xarajatlar faqat 35% ga qisqaradi [2] (1-jadval).

1-jadval.
Sotuv hajmi o'zgarishining sotuv va ma'muriy xarajatlarga asimmetrik ta'siri

T/r	Xarajatlar asimmetrikligi	
1	Sotuv hajmi +1% ga oshganda	Sotuv va ma'muriy xarajatlar +0.55%
2	Sotuv hajmi -1% ga kamayganda	Sotuv va ma'muriy xarajatlar -0.35%

Xarajatlar asimmetrikligi faoliyat hajmi tushganda rahbarlarning band qilingan resurslarni darhol qisqartirmasdan, ortiqcha quvvat xarajatlarini saqlab qolish bo'yicha qabul qilgan qarorlari natijasida yuzaga keladi. Ushbu asimmetriyani to'g'ri tahlil qilish va tushunish korxona rahbarlariga kelgusi xarajatlar hamda daromadlarni aniqroq rejalashtirish imkonini beradi [3].

C.Subramaniam va M.Weidenmier Watson tadqiqotlarida sotilgan mahsulotlar tannarxi ham asimmetrik xarakterga ega ekanligi, iqtisodiy o'sish davrida hamda aktivlar va xodimlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda asimmetriklik darajasi ortishi ko'rsatilgan [4].

D.Weiss esa 2 520 ta sanoat korxonasini o'rganib, xarajatlari asimmetrikligi yuqori bo'lgan korxonalarda moliyaviy tahlilchilarning daromadni prognoz qilish aniqligi asimmetrik bo'lmagan korxonalarga qaraganda o'rtacha 25% ga past bo'lishini isbotlagan [5].

Ghaemi va Nematollahi tadqiqotlarida sotilgan mahsulotlar tannarxi hamda ustama xarajatlar asimmetrik ekanligi, ammo xomashyo, to'g'ridan-to'g'ri me'yoriy ish haqi va moliyaviy xarajatlar asimmetrik emasligi aniqlangan. Kapitalga kirish imkoniyati cheklangan korxonalarda esa sig'imni kengaytirish xarajatlari yuqori bo'lganligi sababli xarajatlar asimmetrikligi darajasi nisbatan pastroq namoyon bo'ladi [6].

R.D.Banker hamda S.Sepasi tadqiqotlari esa talab noaniqligi va rahbarlarning xatti-harakati xarajatlar asimmetrikligining asosiy drayveri ekanligini tasdiqlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, mantiqiy va tarkibiy tahlil usullaridan foydalanildi. Xarajatlar asimmetrikligini baholash uchun xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan ABJ (Anderson, Banker & Janakiraman) logarifmik-regressiya modelidan foydalanish taklif etiladi [2]:

$$\ln\left(\frac{Xarajat_{a,t}}{Xarajat_{a,t-1}}\right) = \beta_0 + \beta_1 \times \ln\left(\frac{Tushum_{a,t}}{Tushum_{a,t-1}}\right) + \beta_2 \times D_{a,t} \times \ln\left(\frac{Tushum_{a,t}}{Tushum_{a,t-1}}\right) + \varepsilon_{a,t}$$

Bu yerda:

Xarajat_{a,t} — a-korxonaning *t*-davrdagi xarajatlari;

Tushum_{a,t} — a-korxonaning *t*-davrdagi sotuv tushumi;

$D_{a,t}$ — soxta o'zgaruvchi: agar sotuv tushumi kamaygan bo'lsa $Tushum_{a,t} < Tushum_{a,t-1}$, $D_{a,t} = 1$; aks holda $D_{a,t} = 0$;

β_0 — ozod had (konstanta): sotuv tushumi o'zgarish sur'ati hamda sotuvga bog'liq bo'lmagan omillar (masalan, inflyatsiya) ta'sirini ko'rsatadi;

β_1 — sotuv tushumi 1% ga oshganda xarajatlarning o'sish foizini ko'rsatadi ($\beta_1 = 0.55$);

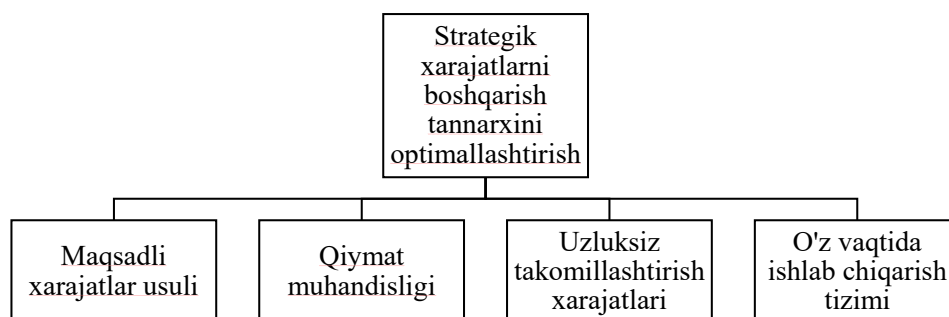
$\beta_1 + \beta_2$ — sotuv tushumi 1% ga kamayganda xarajatlarning qisqarish foizini ko'rsatadi ($\beta_1 + \beta_2 = 0.35$);

β_2 — xarajatlarning asimmetrikligi koeffitsiyenti. Agar $\beta_2 < 0$ va statistik ahamiyatli bo'lsa, xarajatlarning asimmetrikligi mavjudligi tasdiqlanadi;

$\varepsilon_{a,t}$ — bu modelning tasodifiy xatolik hadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Strategik xarajatlarni boshqarish doirasida sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kamaytirish va xarajatlarning asimmetrikligini bartaraf etish uchun to'rtta asosiy zamonaviy iqtisodiy uslubiy mexanizm va ularning vazifalari ajratib ko'rsatildi [7] (1-rasm).

1-rasm. Strategik xarajatlarni boshqarish tannarxini optimallashtirish mexanizmi

1. Maqsadli xarajatlar usuli: Mahsulotni loyihalash va konstruktorlik bosqichidayoq bozordagi raqobatbardosh narx va kutilayotgan foydadan kelib chiqib, ruxsat etilgan maksimal tannarxni belgilash tizimi. Bu usul xarajatlarni ishlab chiqarishdan oldin rejalashtirishga qaratilgan [8].

2. Qiymat muhandisligi: Mahsulotning asosiy va zaruriy funksiyalariga zarar yetkazmagan holda, keraksiz va ortiqcha xarajat keltirib chiqaruvchi omillarni loyihadan chiqarib tashlashga qaratilgan usuldir. U loyihalash va amalga oshirish jarayonini uzluksiz takomillashtiradi [8].

3. Uzluksiz takomillashtirish xarajatlari: Ishlab chiqarish bosqichida xodimlarni uzluksiz yaxshilanish dasturlariga jalb etish orqali jarayonlarni qayta loyihalash hamda qiymat yaratmaydigan operatsiyalarni bosqichma-bosqich yo'qotish usulidir [7].

4. O'z vaqtida ishlab chiqarish usuli: Bevosita iste'molchi talabi hajmiga asoslanib, xomashyo va butlovchi qismlarni faqat zarur bo'lganda omborga keltirish va ishlab chiqarish tizimi bo'lib, ombor zaxira xarajatlarni minimumga tushiradi [7] (2-jadval).

2-jadval.

Strategik xarajatlarni boshqarish instrumentlarining qo'llanilish bosqichlari va asosiy maqsadlari

Strategik xarajatlarni boshqarish instrumenti	Qo'llaniladigan bosqich	Asosiy maqsadi va mexanizmi
Maqsadli xarajatlar usuli	Loyihalash va rejalashtirish	Bozor narxidan kelib chiqib maksimal yo'l qo'yiladigan tannarxni belgilash
Qiymat muhandisligi	Qayta loyihalash va tahlil	Sifatga zarar yetkazmay ortiqcha funksional xarajatlarni bartaraf etish
Uzluksiz takomillashtirish xarajatlari	Bevosita ishlab chiqarish	Qiymat yaratmaydigan operatsiyalarni va isrofgarchilikni uzluksiz kamaytirish
O'z vaqtida ishlab chiqarish usuli	Ta'minot va ombor xo'jaligi	Ombor zaxiralarini nol darajasiga keltirish va mahsuldorlikni oshirish

Strategik xarajatlarni boshqarishni amaliyotga joriy etish bosqichlari quyidagi uchta analitik yo'nalishni o'z ichiga oladi [6]:

- Qiymat zanjiri tahlili: Mahsulotni loyihalashdan tortib sotishdan keyingi xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan barcha bosqichlarni tahlil qilib, eng yuqori va eng kam qiymat yaratuvchi jarayonlarni aniqlaydi [6].
- Strategik holat tahlili: Korxonaning raqobatbardoshlik strategiyasini belgilaydi. Korxona xarajatlari bo'yicha yetakchilik strategiyasini tanlasa, ma'muriy va ishlab chiqarish xarajatlarini eng past darajagacha qisqartirishga e'tibor qaratadi. Agar differentsiatsiyalash strategiyasini tanlasa, mahsulotga yangi xususiyatlar qo'shish orqali xaridorlarni yuqori narx to'lashga jalb qiladi [6].
- Xarajat omillari tahlili: U korxona rahbariyatiga xarajatlarning shakllanish sabablarini strategik (tarkibiy - ishlab chiqarish ko'lam, qo'llanilayotgan texnologiya va mahsulot murakkabligi) hamda taktik (ijroiya - mehnatga bo'lgan mas'uliyat, ishlab chiqarish jarayonlari optimalligi va ta'minotchilar bilan integratsiya) darajalarda harakatlantirish va optimallashtirish imkonini beradi [6].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun an'anaviy hisob modellaridan strategik xarajatlarni boshqarish tizimiga o'tish zarur.

Sanoat korxonalari uchun quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

1. Xarajatlari asimmetrikliligini hisobga olish: Boshqaruvchilar sotuv hajmi kamayganda xarajatlarning asimmetrik xatti-harakatini inobatga olgan holda budjetlashtirish va resurslarni rejalashtirish operatsiyalarini amalga oshirishlari lozim [2].
2. Integratsiyalashgan strategik xarajatlarni boshqarish modellarini joriy etish: Mahsulotni loyihalash bosqichida maqsadli xarajatlari usuli va qiymat muhandisligi, ishlab chiqarish bosqichida esa uzluksiz takomillashtirish xarajatlari va o'z vaqtida ishlab chiqarish tizimi usullarini birgalikda qo'llash orqali ortiqcha isrofgarchiliklarni bartaraf etish mumkin [7,8].
3. Qiymat zanjirini optimallashtirish: Korxonaning ichki va tashqi qiymat zanjiri bo'g'inlarini tahlil qilib, qiymat yaratmaydigan keraksiz operatsiyalarni tugatish lozim [6,8].

Strategik xarajatlarni boshqarish sanoat korxonalariga an'anaviy buxgalteriya hisobining cheklovlarini yengib o'tish hamda xarajatlari asimmetrikliligini nazorat qilish imkonini beradi. Strategik xarajatlarni boshqarish vositalaridan foydalanish korxonalarga mahsulot tannarxini aniq hisob-kitob qilish, strategik pozitsiyani mustahkamlash, bozorda narx va sifat bo'yicha ustunlikka erishish hamda uzoq muddatli korporativ barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dana, L. P., Rounaghi, M. M., & Enayati, G. (2021). Increasing productivity and sustainability of corporate performance by using management control systems and intellectual capital accounting approach. *Green Finance*, 3(1), 1–14.
2. Anderson, M. C., Banker, R. D., & Janakiraman, S. (2003). Are selling, general, and administrative costs "sticky"? *Journal of Accounting Research*, 41(1), 47–63.
3. Cheng, S., Jiang, W., & Zeng, Y. (2016). Does access to capital affect cost stickiness? Evidence from China. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 25(1–2), 177–198.
4. Subramaniam, C., & Weidenmier Watson, M. (2016). Additional evidence on the sticky behavior of costs. *Advances in Management Accounting*, 26, 275–305.
5. Weiss, D. (2010). Cost behavior and analysts' earnings forecasts. *The Accounting Review*, 85(4), 1441–1474.
6. Ghaemi, M. H., & Nematollahi, M. (2006). Examination of the behavior of sales and distribution costs and general and administration costs and cost price of goods sold in manufacturing companies listed on Tehran Stock Exchange. *Experimental Studies in Financial Accounting*, 16, 71–90.
7. Apak, S., Erol, M., Elagoz, I., & Atmaca, M. (2012). The use of contemporary developments in cost accounting in strategic cost management. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 41, 528–534.
8. Rezai Dolat Abadi, H., Saleh Zadeh, R., Attarpour, M. R., & Baluei Jamkhane, H. (2012). Cost management through product design: Offering a combination model of target costing methods, QFD and value engineering. *Journal of Management and Production Operations*, 5, 77–88.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz HAKIMOV

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Hasan MAQSUDOV

2026. № 9/4

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>